

УДК 004.946:130.2:215

ФЕНОМЕН ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Севастьянів У.П.

Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького

У статті досліджено складну еволюцію феномену віртуальної реальності від античних часів до постмодернізму. Зроблено акцент на сучасних підходах до розуміння віртуальної реальності. Проаналізовано праці українських дослідників, що працюють над цією проблематикою. Досліджено, що віртуальна реальність впливає на всі сфери суспільного життя, масову та індивідуальну свідомість, продукує нові форми духовних практик, включно з релігійними. Зроблено висновок, що віртуальна реальність породжує велике різноманіття пізнавальних проблем та підходів до осмислення свого змісту.

Ключові слова: віртуальна реальність, інтернет, засоби масової комунікації, цифрові технології, релігія.

Постановка проблеми. Поява нового культурного явища – віртуальної реальності є черговим етапом технологічного прогресу та новим комунікативним середовищем, створеним завдяки інноваційним технологіям. Від появи терміну «віртуальна реальність» у науковому дискурсі пройшло вже півстоліття, однак постмодерністський дискурс лише ускладнив процес дефінізації цього поняття і зумовив необхідність пошуку нових підходів до його розуміння. Феномен віртуальної реальності посідає особливе місце у сучасному філософсько-гуманітарному дискурсі, зокрема, релігієзнавчому, оскільки потребують дослідження механізми взаємозв'язку та взаємодії нової реальності із різними сферами суспільного та індивідуального життя, що призводить до формування нових пізнавальних проблем, які потребують належної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище віртуальної реальності посідає чільне місце серед наукових напрацювань таких західних дослідників як З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Ж. Дельоз, С. Жижек, М. Кастельс, Ф. Хемміт та інших. Поряд з цим, варто відзначити дослідження у сфері віртуалістики російських науковців В. Емеліна, М. Епштейна, Д. Іванова, А. Іванова, М. Носова, К. Таратути, С. Хоружого та інших. В останні десятиліття зростає зацікавленість явищем віртуальної реальності серед вітчизняних дослідників, що відобразилось появою статей, монографій, дисертаційних робіт. Так, можна відзначити напрацювання Ф. Власенка, Д. Свириденка, Я. Любимого, Ю. Мелкова, П. Богачевського, О. Каріної, О. Сотникової, Л. Кондратенко тощо.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз підходів до розуміння феномену віртуальної реальності у філософсько-релігієзнавчому дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У останній чверті ХХ ст. в різноманітних галузях наукового знання стали застосовувати поняття «віртуальність», щоб означити особливі умови виникнення та функціонування певних об'єктів, зокрема, віртуальна комунікація, віртуальний музей, віртуальні частинки, навіть, Вища Віртуальна магія. У цей же період з'являється багато науково-теоретичних досліджень, де поняття «віртуальність» стає якщо не центральним, то одним із таких. Уже у перших працях присвячених онтології віртуальної реальності постулюється

твердження, що «гуманітарна теорія не може відкидати ідею віртуальної реальності» [12]. Саме тому виникає необхідність дослідити це поняття, коріння якого сягають періоду античності.

Уже у працях давньогрецьких філософів можна прослідкувати кардинально протилежні підходи до витоків розуміння даного поняття. Деякі українські та російські дослідники (О. Немикіна, К. Таратута, О. Каріна) віднаходять ідею віртуальності в працях Платона та Аристотеля. Зокрема, О.Немикіна запевняє, що ідея віртуальності розкривається у філософських працях Аристотеля у таких категоріях як «*dynamis*» (можливість, потенція), «*energeia*» (енергія, діяльність), «*entelecheia*» (здійсненність) [11, с. 54]. Важливо зауважити, що йдеться саме про одиничні інтерпретації ідеї віртуальності у давньогрецькій філософії, а не про саме поняття, адже як таке воно було відсутнє у працях мислителів цієї доби.

Дослідник П. Богачевський переконаний, що перші інтерпретації поняття «віртуальної реальності» слід шукати у працях римського оратора Цицерона та схоластичній філософії [2, с. 19]. Він, як і більшість науковців звертаються до фундаментальних досліджень М. Носова, який опонує до праць Цицерона та середньовічних схоластів. Російський дослідник вважає, що давньогрецька «філософія не може знайти механізм енергетичного зв'язку всезагальної абсолютної сутності з активністю одиничних предметів», тому, що це виходить за межі предметного поля дослідження філософів цього часу [3, с. 74]. Натомість у працях римського оратора Цицерона поняття «*virtus*» вживається для означення якостей характеру воїнів, таких як доблесть, мужність, доброчесність. Таке розуміння поняття «*virtus*» суперечить усім наступним трактуванням. То й же М. Носов зводить це до проблеми перекладу і відсутності належних коментарів для розуміння стародавніх текстів.

Для середньовічної людини є визначальним існування певної сили (*virtus*), що переводить об'єкт із стану небуття у стан буття. Йдеться про механізм зв'язку, що був частково відсутнім у філософії античності. І лише у схоластичній філософії для означення актуальної діючої сили використали поняття «*virtus*», тобто «об'єкт отримує можливість дії» [3, с. 70]. Його застосовува-

ли для вирішення певних схоластичних проблем, а саме «формування складних явищ із простих, співвідношення потенційного та актуального, як енергетичну складову акту дії» [8, с. 184]. Наприклад, католицький теолог Тома Аквінський через категорію «віртуальності» пояснював конститування розумної (мислячої) душі, що містить у собі віртуально вегетативну душу і душу сенситивну [1]. Гіпотезу про те, що певна реальність може продукувати іншу реальність висунув ще у IV ст. один із Отців Церкви – Василій Великий. Він стверджував: «Розум є патерн, отриманий розумом. Це доволі тавтологічно, але це не хибно і не парадоксально» [цит. за 8, с. 183].

У роботах ще одного середньовічного філософа М. Кузанського знаходимо інше трактування поняття «віртуального». У праці «Про бачення Бога» категорія «virtus» вживається для пояснення дуальності – потенційного і актуального, коли за певних умов потенція реалізується в дійсність. Для пояснення цього процесу філософ використовує метафору з горіховим деревом. Актуальний стан гарного дерева з пишною кроною людина здатна споглядати «тілесними очима». У випадку, якщо ми хочемо побачити, що лежить в основі розвитку цього дерева, тоді згідно з концепцією ученого, ми переходимо на вищий рівень світобудови. На цьому рівні кожна частинка дерева віртуально містить в собі конкретно-емпіричне дерево, а також і всі конкретно-емпіричні дерева. Третім і найвищим рівнем світобудови, відповідно до вчення філософа, буде основа першооснов – Бог, який наповнює насіння потенційною силою розвинутих і прорости. Бог розглядається як абсолютна сила всіх сил, де семантика потенційності в сукупності з віртуальністю набуває нового виду – першооснови [10, с. 40–50]. Таким чином, філософ, щоб пояснити певні явища, використовує традиційну для середньовічної схоластики методологію – розглядає явище не з позиції їхньої внутрішньої структури, а через вищі сили, і застосовує для цього категорію «virtus».

У XVII ст. відбувається становлення моністичної парадигми, де постулювалась ідея однієї реальності – природної, а поняття «virtus» вживається для позначення всепроникаючої сили, що здатна впливати на акт дії.

Наступні та більш ґрунтовні теоретичні розвідки на тему віртуальної реальності почали з'являтися в рамках постнекласичної філософії у останній чверті XX ст. Такі відомі філософи як Ж. Бодрійяр, Е. Кастельс, М. Маклюен, С. Жижек, М. Постер порушують питання про гіперреальність, статусу індивіда у віртуальній реальності, формування нових культурних ідентичностей та загалом оцінюють потенціал віртуальної реальності. Колосальні західні дослідження все ж не применшують ролі російських науковців, які на чолі з М. Носовим створюють Інститут віртуалістики і закладають підвалини однойменної філософської теорії. Значні напрацювання розширили етимологічні межі «віртуальної реальності» та перетворили цю категорію на одну із центральних у сучасній філософії. Попри достатньо опрацьовану теорію віртуалістики, на сучасному етапі наукового розвитку людство ще чітко не визначилось щодо означення терміну

«віртуальна реальність». На основі розглянутих досліджень, пропонуємо таке вузьке визначення: віртуальна реальність постає як багатомірне, інваріантне, змінне середовище, створене за допомогою комп'ютерної техніки, яке має сталі характеристики, здатні реорганізувати буттєвий світ людини.

У сучасних словникових та енциклопедичних визначеннях, здебільшого, ототожнюють віртуальну реальність з комп'ютерними технологіями, інтернетом, що не відповідає етимологічним кореням, проте відповідає сучасній специфіці даного поняття. «Віртуальна реальність» як «уявний світ» існує з початком творчої діяльності людини, її культур, ритуалів, релігії, науки, і т.д. – тобто, світу культури. Сучасна віртуальна реальність має в своєму значенні той попередній сенс – широкий, але і доповнюється новим сенсом, пов'язаним із розвитком технологій. Для даного дослідження актуальним є саме вузьке поняття «віртуальної реальності», тобто пов'язане з комп'ютерними технологіями, які впливають на усі сфери життя людини і задають вектор розвитку суспільства. Проте, важливо розуміти, що «внутрішня віртуальна реальність» людини і породжена технологіями віртуальна реальність в дечому імітують одна одну, адже мають схожість по своєму смислу і логіці. На цьому, зокрема, наголошує українська дослідниця Л. Кондратенко: «Здається, що головне розходження в розумінні сутності віртуального світу корениться в небажанні побачити принципову єдність/протилежність явищ «внутрішньої віртуальної реальності», яка завжди була породжуючою основою творчості та сучасної комп'ютерної «віртуальної реальності», яка є спробою перенесення внутрішньої реальності назовні» [9, с. 184].

Однак відмінність нової віртуальної дійсності полягає у її технічній специфіці, яка забезпечує необмежену вседоступність для будь-якої людини, бо виходить за межі індивідуального і перетворюється на глобальне середовище. Якщо розглядати ширше визначення (віртуальна реальність як світ культури, духовної творчості людини), тоді це явище буде мати більш індивідуальний характер, оскільки ми не можемо проникнути у «віртуальність» людини, яка щось створила, отже її віртуальність для нас не доступна, не есплікується повністю. Тоді як комп'ютерна віртуальна реальність робить ставку на трансляцію, експлікацію. У ній важливе лише те, що показано ззовні, вона вся у зовнішньому середовищі. У просторі глобальних медіаторів окрема думка чи окремих винахід губляться, адже для нього характерна ідея колективного розуму, про яку говорив словенський філософ С. Жижек.

Для людини майбутнього, яка буде змушена адаптуватись до викликів доби, оскільки виступатиме в ролі зв'язкового між елементами різних систем, важливим буде зберегти свої духовні основи, щоб не загубитись у бездоріжжі віртуальної реальності. Віртуальна реальність, як комп'ютерний інтерфейс, потребує, щоб людина використовувала свої фізичні властивості, зір, слух, а ще чуттєве сприйняття, що необхідне у процесі обробки звукової інформації. «Тоді, із збільшенням реальностей і світів, що смикатимуть людину за ниточки-зв'язки, можуть набути

особливого впливу «негативні релігії», – відзначає М. Епштейн, – що покликани, ніби то, звільнити людину від страждань і мандрівок по безглуздім безкінечності світів» [6].

Попри застереження науковців, Інтернет сьогодні незамінний ресурс, комунікаційний простір, джерело розвитку популярних культурно-соціальних тенденцій, місце зародження нових релігій. В одній з останніх статей італійського філософа У. Еко знаходимо твердження, що «прогрес мережі зупинити не можливо» [5], тому потрібно навчитись правильно використовувати ресурс, що здатний принести велику користь людству.

Значної трансформації під впливом віртуальної реальності зазнає і об'єктивований вираз релігійного феномена в суспільстві, а саме релігійність. У смислових орієнтирах віруючої людини релігійність відіграє надзвичайно важливу роль – стрижневого, формотворчого чинника її аксіологічної системи, іншими словами, впливає на її світоглядно-ціннісні орієнтири.

Нова соціокультурна реальність зумовлює нові форми функціонування релігійності. Тому, диференціюючи феномен релігійності, українські науковці В. Докаш та І. Моргоч виокремлюють таке поняття, як «сучасна релігійність, що зумовлена наявністю і виявами вірувального ставлення сучасної людини до надприродного: Бога, Вищої сили, Космічного розуму, тощо» [4, с. 204]. Сучасність релігійності полягає в тому, що вона прагне осмислити й інтерпретувати події сучасного суспільного життя, досягнення у сфері науки і техніки, технології, виходячи з явищ і процесів дійсності. Тут доцільним буде згадати ще одного вітчизняного релігієзнавця В. Єленського, який займається дослідженням власне постмодерної релігійності. У його розумінні «постмодерна релігійність означає конструювання та реконструювання позацерковних «дифузних» виявів релігії, де вигадливо поєднуються набори цінностей, символів, звичаїв і поведінкових норм» [7, с. 312].

Беручи до уваги вищезгадані наукові розвідки, можемо зробити висновок, що релігійність є динамічною складовою, тому може змінюватись відповідно до індивідуальних особливостей людини (рівня освіченості, способу життя) та загальної культурно-суспільної парадигми. Дослідження виявів постмодерної релігійності було б не повним, якщо не враховувати процесів віртуалізації, які своєю глобальністю впливають на інди-

віда, а відтак призводять до трансформації форм релігійності останнього.

Адаптувавшись у віртуальній реальності, особа використовує його у багатьох своїх потребах, зокрема у потребі релігійного досвіду. Наприклад, за допомогою Інтернет людина реалізує свої молитовні потреби. Це відбувається або через звичайне читання молитви з екрана свого гаджета, або ж через запис прохання про молитву до Господа на спеціально створеному для цього веб-сайті. На релігійних чи світських форумах людина може чітко виявляти свої віросповідні принципи.

Щодо ритуальної діяльності, то вона також трансформується з появою Інтернету. У інтернет-просторі створюється маса віртуальних церков, на сторіночку яких можна потрапити у будь-який зручний час, помолитися там, споглядаючи цифрові образи святих, навіть бути присутнім на літургії, що транслюється у режимі реального часу. У віртуальному просторі можна знайти безліч публікацій, що присвячені релігійній діяльності. Це можуть бути різноманітні науково-дослідницькі статті, новини про життя тієї чи іншої релігійної організації. Окрім того на веб-сторінках розміщено безліч бібліотек з великою кількістю богословських та академічних текстів на релігійну тематику, які відкриті для читання. Враховуючи високий рівень віртуалізації сучасної культури, нові комунікаційні можливості, що стали доступні завдяки функціонуванню Інтернету, почали використовувати численні релігійні організації для збереження та розвитку своїх вірувань.

Висновки. Явище віртуальної реальності називають «дитиною постмодерну», але поняття «віртуальний» у філософському дискурсі з'являється ще у період античності. Сучасні дослідження здебільшого спрямовані на осмислення онтології віртуальної реальності і співставлення двох реальностей – субстанційної та віртуальної.

Проблеми, пов'язані з віртуальною реальністю стали надзвичайно актуальними у сучасному суспільстві. Процесами інформатизації і віртуалізації просякнуті усі сфери життя людини починаючи від науки, культури, технології і зараз знаходять своє продовження у релігійній сфері. Незворотність процесів віртуалізації спонукають до подальших детальних досліджень у цій сфері, аби використовувати потенціал віртуальної реальності на благо людства.

Список літератури:

1. Аквинский Ф. Сумма теологи / Фома Аквинский // Антология мировой философии. – М.: Наука, 1969. – Т. I. – Ч. 2. – С. 810-823.
2. Богачевський П.С. Концепт віртуальності в предметному полі сучасної філософії науки / Павло Станіславович Богачевський // Вісник Житомирського державного університету. – 2012. – Вип. 65. Філософські науки. – С. 19-24.
3. Віртуальна реальність: Філософские и психологические проблемы / под ред. док. психолог. наук Н.А. Носова. – М., 1997. – 183 с.
4. Докаш В., Моргоч І. Релігія як фактор ідентифікації особистості: соціокультурний аспект / Віталій Докаш, Ірина Моргоч // Релігія та соціум. – 2014. – № 1-2. – С. 199-208.
5. Еко У. Прогрес сети остановит нельзя / Умберто Эко // Частный Кореспондент [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.chaskor.ru/article/umberto_eko_progress_seti_ostanovit_nelzya_36583.
6. Эпштейн М. Протеизм. Манифест начала века / Михаил Эпштейн [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.topos.ru/veer/07/v7_proteism1.html.
7. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / Віктор Єленський. – Л.: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
8. Иванов А.Е. Виртуальная реальность / Алексей Евгеньевич // История философии. Энциклопедия. – Минск, 2002. – С. 183-186.

9. Кондратенко Л.О. Вплив інформаційно-комп'ютерних технологій на когнітивний розвиток дітей (між двома реальностями) / Лариса Олександрівна Кондратенко // Технології розвитку інтелекту, № 4. – 2013. – с. 173-193.
10. Кузанський Н. О виденні Бога / Николай Кузанський; [пер. В.В. Библина] // Сочинения в 2-х т. – М.: Мысль, 1998. – Т. 2. – С. 40-50.
11. Немыкина О.И. Понятие виртуальности в философском контексте / Ольга Ивановна Немыкина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2011. – № 1(17). – С. 53-62.
12. Хэммит Ф. Виртуальная реальность / Френсис Хэммит [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://royallib.com/book/rudnev_vadim/vozmognie_miri_i_virtualnie_realnosti.html.

Севастьянив У.П.

Львовский национальный университет
ветеринарной медицины и биотехнологий имени З. Гжицкого

ФЕНОМЕН ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В статье исследовано сложную эволюцию феномена виртуальной реальности от античных времен до постмодернизма. Сделан акцент на современных подходах к пониманию виртуальной реальности. Проанализированы труды украинских исследователей, работающих над этой проблематикой. Доказано, что виртуальная реальность влияет на все сферы общественной жизни, массовое и индивидуальное сознание, продуцирует новые формы духовных практик, включая религиозные. Сделан вывод, что виртуальная реальность порождает большое разнообразие познавательных проблем и подходов к осмыслению своего содержания.

Ключевые слова: виртуальная реальность, интернет, средства массовой коммуникации, цифровые технологии, религия.

Sevastianiv U.P.

Stepan Gzhytskyi National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

THE PHENOMENON OF VIRTUAL REALITY IN THE PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS DISCOURSE

Summary

The article deals with the complex evolution of the phenomenon of virtual reality from Antiquity to post-modernism. The emphasis is placed on modern approaches to understanding of virtual reality. The article analyzes works of Ukrainian researchers working on this problem. It proves that virtual reality affects all spheres of social life, mass and individual consciousness, it produces new forms of spiritual practices, including religious ones. It is concluded that virtual reality generates a large variety of cognitive problems and approaches to comprehension of its content.

Keywords: virtual reality, internet, mass communications, digital technology, religion.